

УДК 930.1(438):070(477.83)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/39-1-5>

Лідія ЛАЗУРКО,

orcid.org/0000-0002-9748-9249

доктор історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *lazurkol@gmail.com*

ІСТОРІЯ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА НА СТОРІНКАХ ЛЬВІВСЬКОГО ЧАСОПISY «KWARTALNIK HISTORYCZNY»

У статті проаналізовано проблематику досліджень сакрального мистецтва, представлених на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny» від початку його заснування до 1939 р. Виявлено домінуючі питання студій історико-мистецького спрямування, з'ясовано роль польських дослідників у вивченні минулого української школи сакрального малярства. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, нарративного конструктивізму, а також використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. Наукова новизна полягає у представленні обговорення на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny» питань з історії сакрального мистецтва в контексті становлення польської історії культури як самостійної дисципліни.

Історіографічний огляд студій з історії культури у Польщі на шпальтах наукового часопису «Kwartalnik Historyczny» дозволяє констатувати значний еволюційний поступ у виокремленні цієї дисципліни у самостійну історичну галузь, який розпочався з досліджень сакрального мистецтва. Серед публікацій та критичних матеріалів історико-культурної тематики особливе місце займали проблеми сакрального мистецтва, у яких домінували питання живопису, архітектури, історії предметів культового призначення. На межі століть найбільш дискутованим було питання існування «української школи живопису», дослідження якої стали справжнім відкриттям для тодішньої інтелектуальної еліти. У цьому контексті часопис «Kwartalnik Historyczny» не лише спричинився до наукового поступу у дослідженнях сакрального мистецтва, зокрема і українського, але й, з огляду на власну суспільну вагу, виступив їх популяризатором.

Ключові слова: часопис «Kwartalnik Historyczny», сакральне мистецтво, українська школа малярства, церковна архітектура, візантійське мистецтво, романський стиль.

Lidiya LAZURKO,

orcid.org/0000-0002-9748-9249

PhD hab. (History),

Associate Professor at the Department History of Ukraine

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *lazurkol@gmail.com*

HISTORY OF SACRED ART ON THE PAGES OF LVIV JOURNAL “KWARTALNIK HISTORYCZNY”

The article analyzes the problems of research of sacred art, presented on the pages of the journal “Kwartalnik Historyczny” from the beginning of its foundation to 1939. The dominant issues of historical and artistic studies were revealed, the role of Polish researchers in the study of the past of the Ukrainian school of sacred painting was clarified. The research methodology is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, verification, authorial objectivity, narrative constructivism, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. The scientific novelty is to present a discussion on the pages of the journal “Kwartalnik Historyczny” issues on the history of sacred art in the context of the formation of Polish cultural history as an independent discipline.

Historiographical review of studies on the history of culture in Poland in the scientific journal “Kwartalnik Historyczny” allows us to state a significant evolutionary progress in the separation of this discipline into an independent historical field, which began with the study of sacred art. Among the publications and critical materials on historical and cultural topics, a special place was occupied by the problems of sacred art, which were dominated by issues of painting, architecture, history of religious objects. At the turn of the century, the most debated issue was the existence of the “Ukrainian school of painting”, the study of which became a real discovery for the then intellectual elite. In this context, the journal “Kwartalnik Historyczny” contributed not only to scientific progress in the study of sacred art, including Ukrainian, but also, given its own social weight, acted as their popularizer.

Key words: journal “Kwartalnik Historyczny”, sacred art, Ukrainian school of painting, church architecture, Byzantine art, Romanesque style.

Постановка проблеми. На схилку XIX ст. Краків та Львів були двома центрами, з яких виходила ініціатива досліджень історії культури розділеної між трьома державами Польщі. Попри те, що пальму першості у цій царині утримував Краків, у Львові виробились власні дослідницькі традиції. Зосередження у тогочасній столиці Галичини найчисельнішої групи професійних польських істориків, згуртованих навколо створеного у 1886 р. Історичного Товариства, сприяло створенню у 1887 р. власного фахового історичного часопису «Kwartalnik Historyczny». Історія культури як самостійна галузь історичної науки у Польщі була ровесницею львівського Історичного Товариства, швидко розвивалась і все виразніше виокремлювалась. На сторінках часопису у цей період спостерігаємо осмислення якісно нового рівня та значення культурно-мистецьких розвідок, значне місце серед яких займали питання сакрального мистецтва.

Аналіз досліджень. Перші рефлексії із приводу вивчення питань становлення історії польської культури пов'язані з підсумовуванням півстолітньої діяльності Польського історичного товариства (Lempicki, Hartleb, 1937: 435–453). Згодом з'явилася низка праць узагальнюючого характеру, як, наприклад дослідження Є. Матерницького, що у проблемно-персоналістському ключі представляли вивчення історії культури Польщі кінця XIX – початку XX ст. (Maternicki, 1982). На сучасному етапі окремі аспекти цієї проблематики піднімається у працях, присвячених вивченню діяльності окремих дослідників старовини (Руденко, 2004: 165–172.) А також у контексті узагальнюючих оглядів (Лильо, 2019: С. 341–348). Проте досі немає спеціальних студій, присвячених відображенню на сторінках «Kwartalnika Historycznego» тем, пов'язаних з історією сакрального мистецтва, особливо з огляду на те, що цей часопис протягом усього часу його видання у Львові (1887–1939 рр.) залишався найбільш авторитетною трибуною польської історичної науки.

Мета статті полягає в дослідженні обговорення на сторінках львівського часопису «Kwartalnik Historyczny» (1887–1939 рр.) питань з історії сакрального мистецтва у контексті становлення і розвитку історії культури як самостійної дисципліни.

Виклад основного матеріалу. Найбільш жваві дискусії точились у часописі «Kwartalnik Historyczny» довкола питання пам'яток старовини «руського мистецтва», яке увійшло до наукового обігу та стало предметом історико-культурних полемік у 80-х рр. XIX ст. У 1880 р. на першому

з'їзді польських істориків ім. Я. Длугоша у Кракові його підняв М. Соколовський, з метою з'ясування рухомих, демаркаційних ліній східної та західної цивілізації. Живили цю проблему активні дослідження галицьких пам'яток старовини, які здійснювали як українські, так і польські вчені, а урочистою її інавгурацією, на думку знаного польського історика В. Лозінського, одного із засновників «Товариства шанувальників минулого Львова», стала виставка старожитностей у Львові 1885 р. Підсумком цієї виставки стала публікація Л. Вежбіцьким ілюстрованої збірки матеріалів зі вступною статтею М. Соколовського під назвою «Про руське малярство». М. Соколовський порушував питання, що виходили за межі вузькоспеціального дослідження і мали дискусійний характер, оскільки автор, всупереч поширеним уявленням, визнавав можливість існування руської школи малярства і зосереджував увагу дослідників на потребі вивчення польських впливів у процесі її становлення. Наступним дослідженням у цьому напрямку стала праця В. Дідушицького «Богородчанський іконостас» (Dzieduszycki, 1886: 91–130). Питання, відкриті у цих дослідженнях, з огляду на новизну та певну сенсаційність для тих, хто ніколи не звертав уваги на українське церковне мистецтво, викликали зацікавлення у значно ширших за професійні колах.

У першому ж номері часопису «Kwartalnik Historyczny» за 1887 р. було розміщено велику, полемічну за характером статтю В. Лозінського із приводу вище згадуваної праці В. Дідушицького, у якій йшлося про іконостас з василіанського монастиря у Скиті Манявському, що після ліквідації монастиря потрапив до Богородчанської церкви і наприкінці XIX ст. став «найновішим документом» у справі українського малярства. Полемізуючи з автором, В. Лозінський зазначав, що «піддаючи науковій критиці це дослідження, безсумнівно залишається його громадське значення, але оскільки будь яке дослідження вимагає опозиції, то просимо не підозрювати нас у негативному ставленні до самої проблеми, якщо у канонізаційному процесі «руського мистецтва» дозволимо собі виступити у ролі «адвоката диявола». Нами керує не антагонізм до справи, лише антагонізм до методи, що акцентує тезу, яка ще не виросла з досліджень і потребує доведення» (Łoziński, 1887: 150).

Основна суперечка у цій статті точилась довкола питання існування української школи малярства, яка, на думку В. Дідушицького, виробилась під «впливом вільної західної цивілізації, під відкритим небом європейського мистецтва» (Dzieduszycki,

1886: 91). У свою чергу, В. Лозінський на підставі власного стильового, композиційного та колористичного аналізу елементів іконостасу, малярської техніки припускав, що ця пам'ятка сакрального мистецтва не могла бути витвором окремої української школи і ставив під сумнів її існування взагалі. Особливістю статті В. Лозінського було те, що значну частину її змісту становив аналіз історії манявського монастиря, ґрунтований на дослідженнях українських вчених І. Вагилевича, Ю. Целевича, А. Петрушевича. Прикметним, однак, є те, що у своїх припущеннях В. Лозінський керувався лише текстом дослідження В. Дзедушицького та монохромними рисунками, якими воно супроводжувалось і сам зазначав те, що через недостатню кількість іконографічних та історичних підстав не можна зробити остаточних висновків з цього питання (Łoziński, 1887: 150).

Поштовхом до продовження досліджень української школи малярства стала виставка у Львові 1888–1889 рр., присвячена виключно українському сакральному мистецтву. У часописі «Kwartalnik Historyczny» було опубліковано велике дослідження М. Соколовського «Церковне мистецтво на Русі та Буковині», що базувалось на даних цієї виставки. Це була друга виставка такого роду (перша мала загальний характер, була присвячена не лише українській, але й польській культурі вищих суспільних прошарків) з представленням обширного матеріалу з територій, переважно провінційних, Галичини і Буковини. У реалізації проекту цієї виставки, проведеної під егідою Ставропігійського інституту, великою була заслуга І. Шараневича. Робота М. Соколовського була розділена на окремі частини, кожна з яких присвячено певному напрямку сакрального мистецтва. Найперше автор ґрунтовно аналізує орнаментацию давніх українських церковних книг, оскільки це мистецтво є дуже близьким до малярства і особливо цікаве, оскільки найдавніше. У вивченні книжкової орнаменталістики М. Соколовський послуговувався методом від'ємної оригінальності, звертаючи увагу на відсутність у поданих зображеннях типових рис, характерних для східної чи західної традицій, і саме це він вважав домінуючою ознакою українського стилю (Sokołowski, 1890: 628).

Щодо іконографічних зображень, представлених на виставці, то особливу увагу М. Соколовський звертав на роботи, які мали народний характер і походили з віддалених сільських церков. Також автор зосереджувався на культових зображеннях з великих міст, які давали уявлення про життя українського міщанства, що групува-

лось навколо братств і жило відмінним від решти суспільства життям, не маючи, однак, змоги відділитись від нього повністю і піддаючись впливам часу. Характерною особливістю зразків народного малярства було зображення християнських святих у національному вбранні і відтворення рис обличчя, властивих жителям тієї місцевості, з якої походив образ. «З цих образів, пише М. Соколовський, до нас промовляє, з одного боку, шляхетність глибоких відчуттів, а з іншого – наївна брутальність. Над ними не надто тяжіє традиція, у них переважає живий натуралізм» (Sokołowski, 1890: 631–632). Вагомим закидом противників існування української малярської школи була відсутність інформації про місцевих майстрів. Цікавим у цьому контексті видається огляд автором одного із предметів виставки – глазурованої глиняної таблиці із зображенням Богородиці з Дітям за підписом «Миколай Ковальський маляр 1811 р.» Це зображення походило з гуцульщини і було першим відомим прикладом застосування народної техніки, що сягає своїм початком давніших віків, дорелігійного і, можливо, церковного призначення. М. Соколовський приділив увагу і розпису іконостасів з Рогатину та Богородчан, мистецтвознавчий аналіз яких привів його до висновку про те, що західний реалізм вплив життя у мертві взори, а візантійські традиції надали їм шляхетності і возвишеності стилю. Він вважав, що саме ці зображення найкраще репрезентують вплив Польщі на місцеве сакральне мистецтво і є свідченням того, що «західна цивілізація з нашим (польським) посередництвом і нашими шляхами досягала східних кресів» (Sokołowski, 1890: 657).

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. у рамках праці Л. Харевічової, присвяченої аналізу досліджень з історії Львова, опублікованої у часописі «Kwartalnik Historyczny», зустрічаємо рецензію на невелика роботу М. Голубця «Українське малярство XVI–XVII ст. під покровом Ставропігії». Ця ґрунтована на друкованих матеріалах розвідка про українське, власне про львівське малярство, була, частково, полемікою з В. Лозінським, якого автор вважав тенденційним письменником. На підставі цитованих двох привілеїв арх. Соліковського з 1596 р. автор доводив, що кількість руських малярів у Львові повинна обраховуватись через протегований кліром цех католицьких малярів і припускав, що релігійне малярство було монополією українських майстрів. Цими даними автор опонував твердженню В. Лозінського про те, що Львів не був осередком давнього українського церковного малярства. Як аргумент М. Голубець наводив також дані про кількість львівських маля-

рів з роботи Ф. Яровського «Mistrze i pacykarze». У підсумку своєї праці М. Голубець зазначив, що іскру досліджень над історією українського мистецтва запалили польські вчені на чолі з М. Соколовським у відповідь на потребу розмежування східних та західних цивілізаційних впливів у царині історії мистецтва (Charewiczowa, 1929: 127–128).

Цінним здобутком у галузі мистецтва визнали критики часопису одну із праць М. Соколовського «Дослідження і нариси з історії мистецтва і цивілізації», яка містила обширні характеристики західної, східної та руської середньовічної іконографії. В останньому розділі своєї праці М. Соколовський торкався питань розвитку візантійського мистецтва, його впливу на руське мистецтво та, наприкладі іконографічних традицій Червоної Русі, розглядав питання романських та візантійських взаємовпливів (Rubczyński, 1900: 64–72).

Посеред мистецтвознавчих праць синтетичного характеру оглядачі «Kwartalnik Historyczny» відзначили оформлену на зразок підручника, дуже ретельну працю Ю. Колачковського, що містила інформацію про сотні мистецьких творів давньої Польщі з різноманітних галузей людської діяльності у тому числі і культового призначення (Lozinski, 1889: 255–256).

Свої традиції у Польщі мали студії над середньовічною іконографією святих, які, окрім стилістичного аналізу та мистецької оцінки досліджуваних творів, здатні провадити у світ релігійних вірувань та життя усієї доби. Долучились до створення таких праць М. Соколовський, С. Томкович, В. Подляха. Цей доробок продовжила праця К. Фурманкевічівни, присвячена образу св. Флоріяна у пам'ятках Кракова, рецензію на яку зустрічаємо у часописі «Kwartalnik Historyczny». Авторка обмежилась лише описом пам'яток та їх поясненням, що, на думку критиків, було лише підґрунтям можливих історико-культурних досліджень (Dobrowolski, 1923: 404–408).

Окрім християнського сакрального живопису, в поле зору співпрацівників часопису потрапляли дослідження, присвячені культовому мистецтву інших релігій. Так схвальні відгуки отримала праця Л. Вежбіцького, присвячена настінним розписам кн. XVII – поч. XVIII ст. у єврейській божниці у містечку Яблонівім над Прутом, яка супроводжувалась зображеннями цих розписів (Lozinski, 1889: 724).

Незмінно схвально вітали критики появу розвідок з історії архітектури, зокрема сакральної, фахового архітектора В. Лушчкевіча. Його дослідження з історії мурованих середньовічних костелів містило опис 11 храмів та супроводжу-

валось розлогими коментарями і визнавалось як таке, що має важливе значення для розвитку польської культури (Lepszy, 1900: 249–251). Відзначили критики створену А. Шошко-Богушем, на підставі археологічних досліджень Вавеля, розвідку про одну з ротонд церкви Марії, розкопки якої стали справжнім науковим відкриттям (Abraham, 1920: 115–119). Над дослідженням церкви та монастиря домініканів у Львові працював В. Жила. Його робота містила огляд історії створення цих будівель та їх архітектурну характеристику. Автору виказувалась вдячність за визначення місця, яке в історії мистецтва займають ці пам'ятки львівської архітектури, а також за фахове та цілісне їх дослідження (Tomkowicz, 1923: 438–441). У короткому нарисі В. Залозецького відслідковувався розвиток староруської церковної архітектури, висвітлювалась боротьба та взаємопроникнення візантійського та романського стилі на фоні еволюції культури та суспільно-політичного устрою українських земель (Zaikyn, 1933: 239–243).

Цінним матеріалом для дослідників мистецтва та цивілізації у Польщі були інвентарі церковного майна. Зокрема, критики відзначали працю Ф. П'єкосінського, у якій він подав найдавніший інвентар скарбниці церкви Непорочної Марії у Кракові. Цей інвентар, створений писарем Міколаєм Кноллою, вигідно вирізнявся від подібного типу праць дуже детальним, літературно майстерним описом предметів та написів, орнаментів, гербів і знаків на них. Оглядачі зазначали, що «автор з таким замилюванням описує взори тканин та гафтів, а описи є такими докладними та мальовничими, що можна з них малювати» (Lozinski, 1889: 724–726).

Співпрацівники часопису відслідковували дослідження, присвячені церковній археології, зокрема було відзначене дослідження Л. Жарновецького про стародавній церковний одяг, що був у вжитку на волинських та житомирських теренах. Як спеціаліст, що знайомий з давніми та сучасними публікаціями з історії тканин та гафту, автор подав дуже детальну мистецьку характеристику кожної речі (Lepszy, 1893: 312–313).

Найбільш яскрава сторінка едиційної роботи у Львові пов'язана з іменем багатолітнього головного редактора «Kwartalnika Historycznego», видатного історика культури та педагога Я. Птасьніка, чия праця була зорієнтована на видання великих масивів джерельних матеріалів. Реалізацією проекту Я. Птасьніка стало видання кількатомної збірки документів «Monumenta Poloniae Vaticana», із приводу якого рецензент Х. Полачківна гово-

рила, що «кожен історик XIV ст. знайде в ньому обширні політичні, історичні та мистецькі матеріали» (Polaczkówna, 1918: 81–88, 346–351).

Висновки. Історіографічний огляд студій з історії культури у Польщі на шпальтах наукового часопису «Kwartalnik Historyczny» від його заснування у 1887 р. і до 1939 р. дозволяє констатувати значний еволюційний поступ у виокремленні цієї дисципліни у самостійну історичну галузь, який розпочався з досліджень сакрального мистецтва. Із публікацій та критичних матеріалів історико-культурної тематики особливе місце займали

проблеми сакрального мистецтва, у яких домінували питання живопису, архітектури, історії предметів культового призначення. На межі століть найбільш дискутованим було питання існування «української школи живопису», дослідження якої стали справжнім відкриттям для тодішньої інтелектуальної еліти. У цьому контексті часопис «Kwartalnik Historyczny» спричинився не лише до наукового поступу у дослідженнях сакрального мистецтва, зокрема і українського, але й, з огляду на власну суспільну вагу, виступив їх популяризатором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лильо О. Стан та перспективи дослідження з історії мистецького осередку Львова та його представників другої третини – кінця XVIII ст. *Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст.: колективна монографія*. Херсон, 2019. С. 341–348.
2. Руденко Олег. Естетичні погляди на сакральне мистецтво В. Дідушицького. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. Львів. Випуск 6, 2004. С. 165–172.
3. Abraham W. [Рец.:] Szyszko-Bohusz A. Rotunda świętych Feliksa i Adaukta na Wawelu. *Kwartalnik Historyczny*. 1920. S. 115–119.
4. Charewiczowa Ł. Dziesięciolecie badań nad dziejami miasta Lwowa. *Kwartalnik Historyczny*. 1929. S. 127–128.
5. Dobrowolski K. [Рец.:] Furmankiewiczówna K. Święty Florjan w zabytkach Krakowa. *Kwartalnik Historyczny*. 1923. S. 404–408.
6. Dzieduszycki W. Ikonostas Bohorodczański. *Przegląd Archeologiczny*, z.IV. – Lwów, 1886.
7. Lempicki S., Hartleb K. Historia kultury. *Kwartalnik Historyczny*. 1937. S. 435–453.
8. Lepszy L. [Рец.:] Łuszczkiewicz W. Przyczynek do historii architektury murowanych kościołów wiejskich w Polsce średniowiecznej. *Kwartalnik Historyczny*. 1900. S. 249–251.
9. Lepszy L. [Рец.:] Żarnowiecki L. Starożytne szaty kościelne w dyecezyach łuckiej i żytomierskiej. *Kwartalnik Historyczny*. 1893. S. 312–313.
10. Maternicki J. Historiografia polska XX wieku. Cz. 1. Lata 1900–1918 [Polish historiography of the 20th century. Th. 1. Years 1900–1918]. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo, 1982. 246 s.
11. Polaczkówna H. [Рец.:] Monumenta Poloniae Vaticana I-II, edidit J. Ptaśnik. *Kwartalnik Historyczny*. 1918. S. 81–88, 346–351
12. Rubczyński W. [Рец.:] Sokołowski M. Studya i Szkice z dziejów sztuki i cywilizacji. *Kwartalnik Historyczny*. 1900. S. 64–72.
13. Sigma Σ. (Łoziński W.) Malarstwo Cerkiewne na Rusi. *Kwartalnik Historyczny*. 1887. S. 149–209.
14. Sokołowski M. Sztuka cerkiewna na Rusi i na Bukowinie. *Kwartalnik Historyczny*. 1890. S. 620–657.
15. Tomkowicz S. [Рец.:] Żyła W. Kościół i klasztor dominikanów we Lwowie. *Kwartalnik Historyczny*. 1923. S. 438–441.
16. Zaïkyn W. [Рец.:] Zalozieckij W. Gotische Baukunst in Osteuropa. *Kwartalnik Historyczny*. 1933. S. 239–243.
17. Σ. (Lozinski W.) [Рец.:] Wierzbicki L. Bożnica w miasteczku Jabłonowie nad Prutem. *Kwartalnik Historyczny*. 1889. S. 724.
18. Σ. (Lozinski W.) [Рец.:] Kołaczkowski J. Wiadomości, dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce. *Kwartalnik Historyczny*. 1889. S. 255–256.
19. Σ. (Lozinski W.) [Рец.:] Piekosiński F. Najdawniejsze inwentarze skarbcza kościoła N. Maryi w Krakowie. *Kwartalnik Historyczny*. 1889. S. 724–726.

REFERENCES

1. Lylo O. Stan ta perspektyvy doslidzhennia z istorii mystetskoho oseredku Lvova ta yoho predstavnykiv druhoi tretyny – kintsia XVIII st. [Stan ta perspektyvy doslidzhennia z istorii mystetskoho oseredku Lvova ta yoho predstavnykiv druhoi tretyny – kintsia XVIII st.] *Common heritage. The Commonwealth of the Two Nations in Polish and Ukrainian Historical Thought of the 19th and 20th Centuries: A Collective Monograph*. Kherson, 2019. С. 341–348. [in Ukraine].
2. Rudenko O. Estetychni pohliady na sakralne mystetstvo V. Didushytskoho [Aesthetic views on the sacred art of V. Didushytsky]. *Bulletin of Lviv University. Philosophical sciences*. Lviv. Vypusk 6, 2004. С. 165–172. [in Ukraine].
3. Abraham W. [Рец.:] Szyszko-Bohusz A. Rotunda świętych Feliksa i Adaukta na Wawelu [Rotunda of Saints Felix and Adaukt at Wawel]. *Kwartalnik Historyczny*. 1920. S. 115–119. [in Polish].
4. Charewiczowa Ł. Dziesięciolecie badań nad dziejami miasta Lwowa [Ten years of research on the history of the city of Lviv]. *Kwartalnik Historyczny*. 1929. S. 127–128. [in Polish].
5. Dobrowolski K. [Рец.:] Furmankiewiczówna K. Święty Florjan w zabytkach Krakowa [Saint Florian in the monuments of Krakow]. *Kwartalnik Historyczny*. 1923. S. 404–408. [in Polish].

6. Dzieduszycki W. Ikonostas Bohorodczański [Iconostasis in the Bohorodczany]. *Przegląd Archeologiczny*, z.IV. Lwów, 1886. [in Polish].
7. Lempicki S., Hartleb K. Historia kultury [History of culture]. *Kwartalnik Historyczny*. 1937. S. 435–453. [in Polish].
8. Lepszy L. [Рец.:] Łuszczkiewicz W. przyczynek do historii architektury murowanych kościołów wiejskich w Polsce średniowiecznej [Contribution to the history of the architecture of brick rural churches in medieval Poland]. *Kwartalnik Historyczny*. 1900. S. 249–251. [in Polish].
9. Lepszy L. [Рец.:] Żarnowiecki L. Starożytne szaty kościelne w dyecezyach łuckiej i żytomierskiej [Ancient church vestments in the dioceses of Łuck and Żytomyr]. *Kwartalnik Historyczny*. 1893. S. 312–313. [in Polish].
10. Maternicki J. Historiografia polska XX wieku. Cz. 1. Lata 1900-1918 [Polish historiography of the 20th century. Th. 1. Years 1900-1918]. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo, 1982. 246 s. [in Polish].
11. Polackówna H. [Рец.:] Monumenta Poloniae Vaticana I-II [Polish monuments Vatican-2 1], edidit J. Ptaśnik. *Kwartalnik Historyczny*. 1918. S. 81–88, 346–351. [in Polish].
12. Rubczyński W. [Рец.:] Sokołowski M. Studya i Szkice z dziejów sztuki i cywilizacji [Studies and Sketches from the history of art and civilization]. *Kwartalnik Historyczny*. 1900. S. 64–72. [in Polish].
13. Sigma Σ. (Łoziński W.) Malarstwo Cerkiewne na Rusi [Orthodox painting in Rus]. *Kwartalnik Historyczny*. 1887. S. 149–209. [in Polish].
14. Sokołowski M. Sztuka cerkiewna na Rusi i na Bukowinie [Orthodox art in Rus and Bukovina]. *Kwartalnik Historyczny*. 1890. S. 620–657. [in Polish].
15. Tomkowicz S. [Рец.:] Żyła W. Kościół i klasztor dominikanów we Lwowie [Dominican Church and Monastery in Lviv]. *Kwartalnik Historyczny*. 1923. S. 438–441. [in Polish].
16. Zaïkyn W. [Рец.:] Zалозіецкыj W. Gotische Baukunst in Osteuropa [Gothic architecture in Eastern Europe]. *Kwartalnik Historyczny*. 1933. S. 239–243. [in Polish].
17. Σ. (Lozinski W.) [Рец.:] Wierzbicki L. Bożnica w miasteczku Jabłonowie nad Prutem [The synagogue in the town of Jabłonowo on the Prut]. *Kwartalnik Historyczny*. 1889. S. 724. [in Polish].
18. Σ. (Lozinski W.) [Рец.:] Kołaczkowski J. Wiadomości, tyżące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce [News about industry and art in old Poland]. *Kwartalnik Historyczny*. 1889. S. 255–256. [in Polish].
19. Σ. (Lozinski W.) [Рец.:] Piekosiński F. Najdawniejsze inwentarze skarbcza kościoła N. Maryi w Krakowie [The oldest inventories of the treasury of St. Mary's Church in Krakow]. *Kwartalnik Historyczny*. 1889. S. 724–726. [in Polish].